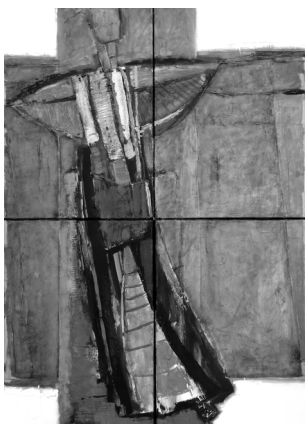

ZAKAR PÉTER

EGYHÁZ ÉS (ELLEN)FORRADALOM

Bach koncepciója ott
szenvedett hajótörést,
ahol azt a legkevésbé
várhatta:

42

a konzervatívokon.

■ 1848. április 11-én délelőtt a pozsonyi prímási palotában István nádor ünnepélyes keretek között átvette a szentesített törvénycikkeket. E törvénycikkek az egyházak helyzetét is alapvetően megváltoztatták.

Magyarország lakossága nemcsak nemzetiségi, hanem vallási szempontból is sokszínű volt, amelyhez még jogi és regionális különbségek is hozzájárultak. 1846-ban az ország lakosságának (Erdélyt nem számítva) több mint a fele katolikus. Erdélyben viszont a katolikusok kisebbségben vannak. Ha a magyarországi és az erdélyi adatokat összegezzük, milliós nagyságrendű közösséget alkotnak még az ortodox keresztények, valamint két protestáns felekezet: a reformátusok és az evangélikusok. Körülbelül 46 000 lelket mondhat magának a főként Erdélyben élő unitárius közösség. Több mint 250 000 főre tehető a zsidó vallásúak száma Magyarországon, ők azonban nem tartoztak az ún. bevett, azaz törvényesen elismert felekezetek közé.

A reformátusok és az unitáriusok kevés kivételtől eltekintve magyarok voltak. Az ortodoxok között viszont csak elvétve akadt néhány elmagyarosodott görög eredetű egyházközség, a hívők döntő többsége szerb és román nemzetiségű volt. A katolikusok fele magyar, fele viszont nemzetiségi: szlovák, horvát, német stb. Az evangélikusok többsége szlovák, illetve német anyanyelvű. A kép teljesebbé tételéhez szólnunk kellene még az ún. kis egyházakról (pl. nazarénusokról), valamint azokról is, akik (igaz társadalmilag elhanyagolható létszámban) ateistának vallották magukat.

A 18–19. század változásokat hozott az állam és az egyházak kapcsolatrendszerében. A felekezetek fokozatosan alárendelődtek az abszolutista államgépezetnek. II. József halálával a jozefinista egyházpolitika nem ért véget. Az uralkodók a katolikus főpapi székeket úgy töltötték be, mint bármelyik állami hivatalt. Ez nem is meglepő, hiszen a papságot a felvilágosult abszolutizmus gondolatrendszerének megfelelően államhivatalnak tekintették. Ugyanakkor a protestánsok az állami felügyelet mellett autonómiával rendelkeztek: szabadon tarthattak zsinatokat, és önállóan intézhették iskolai ügyeiket, viszont anyagilag megközelítően sem voltak olyan gazdagok, mint a katolikusok. Ezért főként a felekezetek közötti egyenlőség kimondását követelték, és azt, hogy a felekezetek anyagi szükségleteit (az oktatásiakat is) az állam fedezze.

A katolikus egyházi életben érvényesülő erős állami befolyás részben védelmet jelentett az egyházi vezetés által nemkívánatosnak tartott jelenségek, pl. a liberalizmus ellen, részben azonban negatív következményei is voltak. Így például az uralkodók érvényesítették a királyi tetsvényjogot (*placetum regium*), azaz a pápai bullákat csak uralkodói jóváhagyással lehetett kihirdetni. Néhány püspöki széket rendszeresen betöltetlenül hagytak, mivel az onnan származó jövedelmek az államkincstárt gazdagították. Akadályozták az egyháziak Rómával való szabad kapcsolattartását. Ennek ellenére a püspökök az országgyűléseken a konzervatív erők táborát erősítették.

Így volt ez az utolsó rendi országgyűlésen is, ahol az európai forradalmak hatására 1848. március közepén lázas törvénykezési munka vette kezdetét.

A katolikus püspöki kar sorai ekkorra már eléggé megritkultak. 1848-ban üres volt az esztergomi és egri érsekség, a váci, a győri, a székesfehérvári, valamint a szepesi püspökség. A felsőtábla ülésein részt vevő püspökök két legtekintélyesebb tagja Lonovics József csanádi és Scitovszky János pécsi püspök volt. A főrendi tábla mozgásterét az európai és a hazai politikai események rendkívül szűk térre korlátozták. 1848. március 18-án az országgyűlés történelmi jelentőségű döntéseket hozott a közhelyviselésről, az úrbéri viszonyok, illetve a papi tized megszüntetéséről. Ez utóbbi követelés már az 1832–1836-os országgyűlésen megfogalmazódott. Az egyházi képviselők akkor azzal érveltek, hogy a tized az egyház tulajdona, eltörlése pedig a rendi előjogok sérelme lenne. Ezek felszámolásával a tized sorsa is megpecsételődött.

Az alsótábla 1848. március 18-án délután fél ötkor kezdődő ülésén Schneé László Heves megyei követ szólalt fel először a papi tized kérdésében. Erre felállt Daróczy Zsigmond, s a pécsi káptalan részéről lemondott a tizedről. Ezt a bejelentést „az egész termet majd összeroskasztó éljen, taps és dörömbözés követte, a követek is fölállva tapsoltak és éljeneztek őt”. Hasonlóképpen nyilatkoztak az esztergomi, a váradi, a váci, a nyitrai, pozsonyi és a szepesi káptalani követek is. Szentkirályi Móric javaslatára a felajánlásból törvényjavaslat lett, amelyet még aznap átküldtek a főrendeknek. A püspökök nem elleneztek a javaslatot. A főrendiház ülésén jelen lévő három püspök, Scitovszky, Lonovics és Rudnyánszky József sorban lemondtak a maguk nevében a tizedről. Csatlakozott hozzájuk Rimely Mihály pannonhalmi főpát is. Scitovszky felvetette a plébánosok és a tizedre jogosult világiak kártalanítását (az egyháziak kártalanítása már az alsótáblán is felmerült). Perényi Zsigmond azt javasolta, hogy a kárpótlásról a kormány a következő országgyűlésen nyújtson be javaslatot. Ezt az álláspontot végül az alsótábla is magáévá tette, így megszületett az 1848:XIII. tc. a papi tized eltörléséről. A püspökök tehát nem elleneztek a dézsma eltörlését, Fogarassy Mihály skodári választott püspök szerint azért, mert felismerték, „hogy a főnnforgó súlyos körülmények között, melyeknek erkölcsi kényszerítése a klérusra volt nehezedve, magának az egyháznak érdekében állott ez áldozatot önként megtenni s általa a hazafiúság készségét a magyar klérus részéről nemcsak szóval bevallani, hanem tettel is bebizonyítani”.

Ezzel szemben az 1848:XX. tc, amely a bevett felekezetek (katolikus, evangélikus, református, unitárius, ortodox) tökéletes egyenlőségét és viszonyosságát mondta ki, kivívta a püspökök nemtetszését. Fogarassy Mihály szerint a vallási egyenlőséget a felekezetek hitelvéneink és vallási szervezetének épségben tartása mellett kellene ki-mondani. A bevett felekezetek egyházi és iskolai költségeinek állami költségvetési keretből való fedezésével kapcsolatban az egyházi javak és alapítványok állami felhasználása ellen érveltek az egyházi követek. Ocskay Antal kassai megyéspüspök óvást jelentett be, mivel így a „a kath[olikus]. egyházi alapítványok más célokra (mint amelyet a kegyes alapítók megrendeltek) fordíthatnának”. A bevett felekezetek iskoláiba járhatás költsönös engedélyezését Scitovszky kereken elutasította, Ocskay és Fogarassy a saját vallású hittanítók alkalmazását szorgalmazta. Az alsótábla azonban nem volt hajlandó engedni ebben a kérdésben. Kossuth az április 3-ai vita során a hitelvek sérthetlenségét természetesnek tartotta, viszont véleménye szerint az egyházi szerkezetbe az állam már jogosan szól bele. Kossuth az állam és az egyház szétválasztását az állam széles körű felügyeleti jogkörével együtt kívánta megvalósítani. Eszerint az állam beavatkozhat az egyházak oktatási ügyeibe, alapítványaik, vagyis felhasználásába. Az országgyűlés végül a püspökök óvása közepette fogadta el a törvényjavaslatot április 6-án.

A pozsonyi konfliktusok ellenére a katolikus egyház klerikusai a nyilvánosság előtt örömmel üdvözölték az átalakulást. Az egyházmegyei kormányok a békés átalakulás örömeire ünnepélyes istentiszteletek megtartását rendelték el. A szentbeszédekben leggyakrabban „a csend és béke fenntartására”, a kormány támogatására szólították fel a hallgatóságot. Az egység megbontóit mind Jézus országában, mind „édes hazánkban” kárhozat sújtja – figyelmeztette hallgatóit Molnár János székesfehérvár-belvárosi káplán. Makra Imre makói plébános április 30-án a király „születés-ünnepe alkalmával” tartott beszédében három pontban foglalta össze az alkotmányos polgár kötelességét. Először: féli az Istent, másodsor: szereti a hazáját, s ez a hazaszeretete tetteiben is megnyilvánul, harmadszor: tiszteli királyát.

Gyakran óvták a klerikusok híveiket „a közcsendnek felzavarására”-tól, és figyelmeztették őket az előjáróknak való engedelmességre, illetve a törvények tiszteletére. Nem hanyagolható el az a szerep, amit az egyháziak a nemzetőrség felállítására és megszervezésére terén játszottak. A váci egyházmegyéhez tartozó Dorozsmán Szabó Richárd helybeli káplán arra figyelmeztette hallgatóit, kötelességük „a haza s belbátorság védelmére késznek lenni”. Felszólította hallgatóit, ne vonakodjanak az őrseregbe belépni, amely nem katonafogdosás, hanem a „közbátorság” fenntartására szolgál.

Az 1848-as márciusi események a püspöki kart arra bírták, hogy a hívők széles rétegeit is kíséreljék meg az alapítványi javak védelmében mozgósítani. A püspöki kar a tized eltörlését követően, 1848. március 20-án feliratot intézett az uralkodóhoz, amelyben kérte főkegyúri jogainak megtartását, illetve ha ez nem lehetséges, a katolikus egyház önkormányzattal való felruházását. A főkegyúri jog (*ius supremi patronatus*) következtében az uralkodó az egyházi kinevezések (püspökök, apátok, kanonokok, címzetes püspökök, illetve apátok) és az egyház világi vonatkozású ügyeiben (egyházi javadalmak kezelése, katolikus alapítványok felügyelete stb.) döntő befolyással rendelkezett. A püspökök tehát szerették volna a főkegyúri jog gyakorlását a felelős kormánytól függetleníteni. Erre azonban az adott politikai helyzetben nem volt lehetőség. Az 1848:III. tc. 6. paragrafusában értelmében a főkegyúri jogból származó cselekvés joga a magyar minisztérium hatáskörébe került, a 7. § szerint pedig a főpapok kinevezéséhez is a felelős magyar miniszter ellenjegyzésére volt szükség.

Az április 6-ai pozsonyi püspökkari értekezlet egy petíció benyújtásáról döntött. Ebben egyházuk szabadságának törvényes garantálását, szabad zsinattartást (tehát a

jozefinista egyházpolitika felszámolását), iskoláik önálló igazgatását, valamint iskolai alapítványaiknak (kivéve az egyetemet, amelyről lemondtak) egy egyháziakból és világiakból álló vegyes bizottmány általi kezelését követelték. Mivel a kérvényt késve adták be, április 8-án Scitovszkynál a katolikus egyházi és világi követek tanácskozást tartottak. Itt döntöttek az autonómia eszméjének sajtóbeli népszerűsítéséről s arról, hogy az aláírási ívekkel támogatott kérésüket, miszerint alapítványukat minden befolyástól mentesen csak ők kezeljék, a következő országgyűlésnek ismét benyújtják. A kampány sikerét igyekeztek azzal is alátámasztani, hogy a világiakat is be akarták vonni az egyházi iskolák és vagyon felügyeletébe.

Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter június elején tanácskozott a püspöki kar tagjaival a teendőkről. A püspökök le akartak mondani az állami kárpótlásról, azzal a feltétellel, hogy alapítványaikat maguk kezelhetik. De a miniszter figyelmeztette őket, hogy egy esetleges szekularizáció esetén rosszul járnának. A felekezeti vegyes iskolák tervét viszont a püspökök vetették el, követelve az állam felügyeleti jogának korlátozását és a megürült püspöki székek betöltését. Ez utóbbi követelésük június 25-én teljesült. Ekkor V. Ferdinánd Hám János szatmári püspököt esztergomi érsekké nevezte ki, továbbá a váci püspökség kivételével valamennyi érseki és püspöki széket betöltötte. A püspökök beiktatására azonban már nem került sor.

A katolikus egyház számára az új rendszerbe történő beilleszkedés nem ment zökkenőmentesen. A sajtószabadság következtében egyes liberális, illetve radikális sajtóorgánumok rendszeresen bírálták a klerikusok ténykedéseit, a püspököket sem kímélve. A radikális lapok megbotránkozva tapasztalták, hogy a katolikus papság egy része az első népképviseleti választások során, időnként felekezeti jelszavakat hangoztatva is, a konzervatív jelölteket támogatta. Ők igyekeztek meggátolni a katolikus aláírásgyűjtési akciót, azt állítva, hogy az aláírásgyűjtés valódi célja a tized fizetésének visszaállítására. Mikor augusztus 24-én a minisztérium rendeleti úton 10 katolikus középiskola szakrendszerű átalakítása mellett döntött, a katolikus közvélemény jelentős része tiltakozott a gyakorlatba egyébként csak részlegesen átültetett intézkedés ellen.

Konfliktus forrásául szolgált a nemzetőri szolgálat is. Az összeíró bizottságok a nemzetőrségi törvényben lévő joghézagra támaszkodva többnyire a papokat és lelkészeket is összeírták. A püspöki kar 1848. július 9-én kelt levelében jogosan mutatott rá, hogy a papság fegyveres szolgálat vállalásával szabálytalanságot (*irregularitást*) követ el, megsérti az egyházi törvényeket, illetve papi hivatását a fegyveres szolgálat következtében elhanyagolja. A tiltakozások hatására Batthyány ügyvezető miniszterelnök 1848. szeptember 14-én valamennyi felekezet lelkészeit felmentette a kötelező nemzetőri szolgálat alól. A püspöki kar törekvéseit többnyire 1848 nyarán sem koronázta siker: az alapítványokat nem tudták kézbe venni, az aláírásgyűjtési akció nem hozta meg a várt sikert, s le kellett mondani a tervezett nemzeti zsinatról is. Némi vigaszt jelenthetett, hogy az egyházi javak szekularizációját sürgető törvényjavaslat megbukott az országgyűlésen.

Jelačić támadásával, az önvédelmi háború vállalásával az egyházak megítélésének is egyik legfontosabb összetevőjévé a fegyveres harchoz való viszonyuk vált. A sajtóban számos cikk követelte a főpapság határozott állásfoglalását az önvédelmi harc mellett. Barsi József katolikus lelkész Kossuth *Hírlapja* hasábjain kárhóztatta a püspökök „mély és makacs” hallgatását, amikor a kocka „Magyarország léte vagy nem léte”. Rajačić püspököt, „a rablógyilkosok főpapját” állította eléjük (Szemere Bertalanhoz hasonlóan) példaképpül, mint akinek cselekedeteit (igaz ellentétes előjellel) követniük kellene. A püspökök többsége erre nem volt hajlandó, de nem is vonta meg támogatását az OHB-től. 1848. október 25-én kelt körlevelükben „az új törvé-

nyek lelkiismeretes megtartására a fejedelem és előljárók iránti kész engedelmességre” intették a katolikus híveket. Ez a gyakorlatban az áprilisi törvények melletti kiállást jelentette, hasonlóan ahhoz a külön imához, amelyben a magyar seregek győzelméért imádkoztak.

A püspöki kar tagjai október végén rendszeresen tanácskozásokat tartottak Fogarassy Mihály fővárosi lakosztályában. Az egyik ilyen tanácskozáson vetődött fel az a gondolat, hogy a püspökök próbáljanak meg a béke helyreállítása érdekében közvetíteni.

Ennek a kísérletnek a részeként a katolikus püspöki kar 1848. október 28-án feliratot intézett az uralkodóhoz. Eredeti szövegét Horváth Mihály fogalmazta, majd a püspökök többsége az élesebb kitételeket tompította. A felirat a király iránti lojalitás talaján állva elítélte a király nevében Magyarország ellen folytatott háborút: „Felsőged királyi nevében ágyúzzák s borítják lángba virágzó városainkat, felsőged nevében öldösik népünket, irtják a magyar és német fajt...” Határozottan kiálltak az egyházfők az áprilisi törvények mellett:

„Felsőged úr, ezen új törvények, ezen új kormányforma, a nép szabadságának új biztosítékokat adván rövid idő alatt is oly mély gyökeret vert a nép szívében, hogy főpásztori kötelességünk szerint kénytelenek vagyunk előadni, miképpen oly állapotba jutott már nemzetünk, hogy azonnal kiveszne kedélyéből minden, eddig oly hű kegyelet a királyi trón iránt, mihelyt elhihetné, hogy a felsőged királyi szavával szentesített s független kormányzat ellen felsőged megegyeztetével intéztetnek ezen csapások.”

A „jó király”-t és a véres valóságot úgy próbálták meg összeegyeztetni, hogy az uralkodó bizonyára nincs híven tájékoztatva a honi eseményekről. Ezért koronázási esküjére utalva kérték a belbéke törvény szabta útoni helyreállítását.

A petíció az adott katonai-politikai helyzetben nem válhatta be a hozzá fűzött reményeket. A bécsi felkelésen úrrá lett abszolutizmus nem tárgyalásokra, hanem a katonai leszámolásra készült. Kossuth és a kortársak egy része eleve reménytelennek tartotta a vállalkozást, de nem gördítettek akadályt a kísérlet elé. A feliratot átnyújtó Fogarassyt (egykori gyóntatóját) az uralkodó csak mint magánembert volt hajlandó Olmützben fogadni. A tárgyalások megindításához fűzött remények szertefoszlottak. A feliratnak az áprilisi törvények melletti állásfoglalás ad történelmi jelentőséget.

1848 őszén a protestáns felekezetek vezetői is egymásután bocsájtottak ki felhívásokat. Polgár Mihály református püspök felhívta a Dunamelléki Egyházkerület lelkészeit, hogy vegyenek részt a szabadságharcban. Ugyanebben az időszakban emelte fel szavát Haubner Máté győri evangélikus püspök is, aki szintén az áprilisi törvények melletti kitartásra buzdította híveit. Nemzetiségi szempontból is rendkívül lényeges volt, hogy a magyar hatóságokkal 1848 tavaszán kisebb konfliktusba keveredő aradi ortodox püspök, Geraszim Raț az aradi konzisztóriummal együtt a magyar kormánynak fogadott hűséget.

A haza megmentése érdekében kiadott felhívások a radikális lelkészeket többnyire már a csataterén találták. A muraközi falvak lakói és Perczel Mór tábornok katonái már hallhatták Gasparich Kilit ferences szerzetes buzdító szavait. Magas, vállas, előrehajló testalkatú ember volt, „melankolikus arcára beszéde kezdetén sápadtság ült ki, s amikor már szájából lávaként ömlött a gyújtogató szó, arca nekitüzesedett szinte lángolt”. Bajuszt viselt és rövid hajat, reverenda helyett térdig érő kabátot, hosszúnadrágot és pörge kalapot hordott. Beszédei szélsőséges érzelmi reakciókra ragadtatták hallgatóit: hol a hasukat fogták neveltükben, hol sírva csókolgatták egymást, de valamennyi alkalommal készek voltak azonnal a halálba rohanni. Könyves Tóth Mihály 1848. október 19-én, mikor a debreceni nemzetőrség kijelölt századai

Aradra indultak, elől lovagolt „nemzetőri ruhában, palástosan s kardosan, papi kalapja mellett vérszín lobogóval”, a sereg zászlóját pedig Lukács Dániel református lelkész vitte. Nem maradtak munka nélkül azok a papok és lelkészek sem, akik nem siettek a csatatérre. Pénzt, ruhaneműt, könnyen pénzzé tehető tárgyakat gyűjtöttek a honvédség szükségleteinek kielégítésére. Püspökök és papjaik egyaránt jelentős anyagi áldozatot hoztak (a világiakhoz hasonlóan) a honvédelmi kiadások fedezése érdekében. Számos egyházi épületben honvédkórházakat rendeztek be.

Elégedett volt-e ezzel a szerepvállalással a magyar politikai vezetés? – ez ma már nehezen eldönthető kérdés. A radikális politikusok elégtelennek tartották ezeket az áldozatokat. Kossuth 1848. augusztus végén a románkérdés kapcsán azt fejtegette, hogy a papoknak nem az a hivatásuk, „hogy politikai kormányt képezzenek, hanem, hogy a népet erkölcsössé és míveltebbé neveljék”. 1848. december 20-án viszont a képviselőházban megrögtta a klérust, amelytől elvárta, „hogy jövődre nézve jobban teljesítse kötelességét, mely a népnek lelkesítésében áll”. Egy 1871-ben, emigrációban kelt levelében viszont úgy nyilatkozott, hogy „a magyar katolikus klérus hazafisága iránt mindig nagy elismeréssel” viseltetett. Az egyházak szerepe, ha nem is volt meghatározó, elhanyagolható sem volt a szabadságharc alatt.

A cs. kir. csapatok 1848–49 fordulóján elért sikerei a szabadságharc végkimenetelet váró főpapokat, mindenekelőtt Hám János prímást és Scitovszky János pécsi püspököt arra bírták, hogy a küzdelem közeli végét remélve megváltoztassák eddigi politikai nézeteiket.

Számíthattak a püspöki kar néhány határozottan aulikus beállítottságú tagjának a támogatására is. Ide sorolható Haulik György zágrábi érsek, Jelačić törekvéseinek határozott támogatója, valamint Zichy Domokos gróf veszprémi püspök, aki még 1848 őszén elmenekült az országból, Karner Antal győri püspök, valamint Fogarassy Mihály is. Hám érezte, hogy 1848. őszi szereplése az udvar előtt több mint kétes színben tünteti fel, ezért mindent megteett újra megerősödött lojalitásának bizonyítására.

„Nem sokkal megérkezése után a Budán és Pesten tartózkodó főpapokkal tisztelegtünk Windisch-Grätz herceg előtt – írja Hám emlékirataiban –, és kifejeztük ő felé iránt érzett hűségünket és hódolatunkat.” Windisch-Grätz külön felszólította a főpapokat, hogy körleveleikben buzdítsák a papságot és híveiket a forradalmi kormány elhagyására és az uralkodó, Ferenc József iránti hűségre. Hám már 1849. január 12-én körlevelet intézett az alesperesekhez, amelyben „törvényes urunk s Királyunk”, I. Ferenc József iránti alattvalói hűségük bevallását, illetve rendeleteinek teljesítését szorgalmazta, s felhívta őket a mellékelt császári rendeletek terjesztésére.

Hasonló szellemben fogant a Pesten, 1849. január 20-án Hám által aláírt püspök-kari körlevél is. Ez kifejtette, hogy „ő cs. kir. felségök, V. Ferdinánd és I. Ferenc József nem akarják szabadságunkat vagy nemzetiségünket elnyomni, sőt azok további fenntartását ünnepélyesen biztosítják”, ezért Windisch-Grätz „magas rendeleteit nemcsak elfogadni, hanem pontosan teljesíteni, sőt a parancsa alatt levő cs. kir. hadseregek támogatása által üdves céljainak kivitelére segédkezet nyújtani tartozunk”.

A politikai irányváltás gyors és határozott volt, sokakat váratlanul ért. Az OHB Haulik és Zichy Domokos mellett most válaszlépésként Hámot és Scitovszkyt is hazaárulónak nyilvánította, és javaikat zár alá vétette. 1848–49 telén tehát a püspöki kar egysége felbomlott. A Hám körül csoportosuló püspökök egy hódoló küldöttséget szerettek volna útnak indítani Olmützbe, de fáradozásaik nem jártak sikerrel. Mások, például Lonovics József egeri érsek és Jekelfalussy Vince szepesi püspök háttérbe húzódtak, és igyekeztek egyik irányban sem felégetni maguk mögött a hidakat. Néhányan azonban mindvégig határozottan kitartottak a szabadságharc oldalán. Horváth Mihály csanádi püspök mellett meg kell még említenünk ebben a csoportban Bémer László báró váradi, Rudnyánszky József besztecercebányai, valamint

Popovics Vazul és Erdélyi Vazul görög katolikus püspökök nevét. A teljesség kedvéért megjegyezzük még, hogy Hámék politikai pálfordulása nem volt egyedüli eset. Hasonló manővert hajtott végre Szoboszlai Pap István református püspök 1849 szeptemberében.

Mivel mind a magyar kormány, mind pedig az ország területét megszálló cs. kir. erők nyomást gyakoroltak az egyházakra azért, hogy befolyásukat a maguk javára kamatoztassák, rendeleteiket, felhívásaikat terjesszék, a lelkészek a hadihelyzet változásával könnyen nehéz helyzetbe kerülhettek. Akire az ellenséges proklamációk terjesztését rá lehetett bizonyítani, az akár a legsúlyosabb ítélettel is számolhatott. Damjanich tábornok például 1849. április 6-án, illetve 7-én máig sem kellően tisztázott körülmények között főbe lövette dr. Mericzay János szecsői, valamint dr. Hernoegger Antal kókai plébánosokat. A két kivégzés óriási felháborodást váltott ki a papság körében, Horváth Mihály is tiltakozott ellene.

1849. május 11-én Kolozsvárott a rögtönítélő bíróság ítéletének megfelelően kivégezték Stephan Ludwig Roth evangélikus lelkészt, az erdélyi szász nemzeti mozgalom kiemelkedő alakját. Roth mérsékelt liberális beállítottságú lelkipásztor, pedagógiai téren Pestalozzi tanítványa és követője volt. 1848 őszén (a szászok számára kedvezőtlennek tartva Erdély és Magyarország unióját) a császáriak mellé állt. Néhány hónapig császári biztosként tevékenykedett, majd 1849 januárjában visszavonult Muzsnára, ahol Csány László erdélyi fő kormánybiztos parancsára elfogták, és mivel nem tagadta le tevékenységét, sorsa megpecsételődött.

Az ellenforradalmi tevékenységgel vádolt lelkészek sorsa többnyire nem alakult ilyen tragikusan. A többség hosszabb-rövidebb ideig tartó fogságba került. A nyitrai egyházmegye néhány aulikus beállítottságú lelkésze emigrált. A nemzetiségi területeket leszámítva egy-két tucat lelkészt tartóztattak le vélt vagy valós okok alapján. A politikai véleménynyilvánításnak voltak árnyalt, de a kortársak számára jól érthető módjai is. Egy példa: Vitéz Vince sátoraljaújhelyi esperes nem tűzi ki a katolikus templomra a nemzeti színű lobogót. A főszolgabíró felelősségre vonja a „tettet”, aki azzal védekezik, hogy főesperesi, illetve plébániai jövedelméből nem tudott zászlót csináltatni. Hivatkozik arra is, hogy zászlók készítése és templomra való kitűzése papi állásával nem összeegyeztethető. Az esetről Luzsénszky Pál kormánybiztos is tudomást szerez. Utasítására a zempléni alispán vizsgálatot tart, majd a tényekről megbizonyosodva felfüggeszti állásából a vádlottat. Ekkor azonban a főesperes bemutat egy levelet, amelyben a minisztérium ígéretet tesz arra, hogy nem fog a katolikus egyház belügyeibe beavatkozni. Erre Luzsénszky utasítására a vádlott visszanyeri korábbi hivatalát. Mindazonáltal a magyarországi „egyházi ellenállás”, amely a magyar kormány ellen irányult, néhány nemzetiségi területet leszámítva nem vált általános jelenséggé 1848–49-ben.

1849. július 21-én Ferenc József abban a reményben nevezte ki Scitovszky János pécsi püspököt esztergomi érsekké, hogy az új hercegprímás készségesen fogja támogatni a birodalmi igények magyarországi megvalósítását. A választás indokoltnak tűnt: aktív, energikus főpap költözött a prímási palotába, akiről köztudomású volt, hogy a szabadságharc alatt üldözte egyházmegyéje területén a forradalmi érzelmű papokat, s akit a magyar kormány hazaárulónak nyilvánított. A harmonikus együttműködésre minden esély megvolt: a konzervatív katolikusok örömmel fogadták a szabadságharc leverését. A megtorlás egyháziakat sem kímélő hullámai azonban már 1849-ben kisebb feszültségeket idéztek elő az állam és az egyház viszonyában. A fokozatosan ismét kiegészülő püspöki kar tagjai lojálisok voltak ugyan, de nem felétel nélkül.

Alexander Bach birodalmi belügyminiszter már 1849. július elején felhívta Ferenc József figyelmét arra, hogy a katolikus egyház csak abban az esetben tehet ele-

get hagyományos hivatásának, ha a liberális és radikális elemeket eltávolítják a pap-ság köréből, az ingadozó főpásztorokat pedig határozott és tetterős emberekkel váltják fel. A megtorlás ugyan nem ismert felekezeti szempontokat, de különösen súlyosan érintette azt a felekezetet, amelynek az állammal hagyományosan a legszorosabb volt a kapcsolata, és amelynek az új berendezkedésben is szerepet szántak. A megtorlás másik jellemzője, hogy a felső hierarchiát sem kímélte. A püspöki kar több tagját lemondatták tisztéről. Hám Jánosnak még megengedték, hogy visszatérjen szatmári püspöki székébe (csak az esztergomi érseki székről kellett lemondania), de Rudnyánszky József besztercebányai, Bémer László váradi, Ioan Lemény fogarasi görög katolikus püspököknek és Lonovics József csanádi püspököknek minden javadalmukról le kellett mondaniuk, és végső soron internálták őket. Még 1849 nyarán visszavonták Hám mellett Lonovics, Jekelfalussy és Horváth Mihály kinevezését. A politikai nyomás következtében néhány évre Popovics Bazil is visszavonult egyházmegyéje kormányzásától.

Maga Scitovszky már 1849-ben határozottan fellépett az elítélt papok érdekében. Jelentős sikert azonban csak a püspökökkel kapcsolatban ért el. Maga mögött tudva a bécsi nuncius, Viale Prela támogatását, tiltakozott az állami szervek túlkapásai, illetve a püspökök meghurcoltatása ellen (Bémer László nagyváradi püspököt például első fokon halálra ítélték). A primás törekvését az elítéltek megmentésére valamennyi egyházi vezető osztotta. A „kompromittált” papok egy részét sikerült egyházi fenyték alá vonni, ezáltal megmentve a Haynau-féle felelősségre vonás keserveitől. Az 1850. augusztus 24. – szeptember 1. között Esztergomban üléselő püspöki értekezlet amnesztiát kért az elítélt egyházi személyek számára. Noha kérelmük ekkor még nem talált meghallgatásra, Scitovszky felhatalmazást kapott a pápától, hogy az *irregularitas* (szabálytalanság) bűnébe esett papokat feloldozhassa. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az egyházi fenyték alá vontak viszonylag rövid idő alatt ismét alkalmazhatóak voltak.

Miközben az abszolutizmus határozottan föllépett a forradalomban szerepet játszó egyháziak, illetve egyházi közösségek (pl. a piaristák) ellen, Ferenc József fokozatosan felszámolta a korábbi jozefinista egyházpolitikát. 1850. április 18-án kelt pápensében eltörölte a királyi tetszvényjogot, amely az uralkodó hozzájárulásához kötötte a pápai bullák kihirdetését, és szabad közlekedést biztosított a püspökök számára Róma, illetve papjaik és híveik felé, valamint eltörölte a püspöki hatalmat korlátozó egyéb rendelkezéseket is. A bécsi kormány és az Apostoli Szentszék tárgyalásai 1855. augusztus 18-án eredményesen zárultak: megkötötték a konkordátumot.

A megállapodás nemcsak a jozefinista egyházpolitika végét jelentette a birodalomban, de az oktatás területén is széles körű jogokat biztosított a katolikus egyháznak. A katolikus egyház helyzetének megszilárdulásában szerepet játszott a katolikus sajtó és könyvkiadás is. A katolikus egyház népszerűségét fokozták azok az abszolutizmussal szembe forduló gesztusok is, amelyeket az alapvetően lojális püspökök és papok még megengedtek maguknak. Danielik János, a *Religio* című katolikus lap szerkesztője két hónapi fogságot kapott, mert lapjában bírálta, hogy 1851 Úrnapiján egy pesti templomban csak németül prédikáltak. A hatás nem maradt el. 1859. december 19-én a pesti evangélikus egyházkerületi gyűlésen a jelenlevők Scitovszky primást és Bartakovics Béla egri érseket az abszolutizmus ellenfeleiként éltették. 1860. április 30-án mintegy 80 000 hívő jelenlétében Scitovszky celebrálta a gyászmisét Széchenyi István gróf emlékére. Bach koncepciója ott szenvedett hajótörést, ahol azt a legkevésbé várhatta: a konzervatívokon. Talán elkerülte a figyelmét Fogarassy Mihály még 1848-ban kiadott emlékiratának egy mondata, amely a katolicizmus és a magyarság összekapcsolódásának fontosságára utalt.

■ IRODALOM

A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848–1849-ben. Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Elmer István. Bp., 1999.

Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918. Szerk. Sarnyai Csaba Máté. METEM Könyvek 29. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Bp., 2001.

Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Nemzetközi történetész-konferencia előadásai, 1998. május 27–28. Szerk. Hegedűs András és Bárdos István. Esztergom, 1999.

Fiatal egyháztörténetészek írásai. Szerk. Fazekas Csaba. Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti tanszék. Miskolc, 1999.

Kossuth és az egyházak. Tanulmányok. Szerk. Kertész Botond. Bp., 2004.

Meszlényi Antal: *A magyar katolikus egyház és állam 1848/49-ben.* Bp., 1928.

Sarnyai Csaba Máté: *Polgári állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése.* METEM Könyvek 38. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Bp., 2002.

Zakar Péter: *„Hazám sorsa az én sorsom”. Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben.* Belvedere Meridionale. Szeged, 2003.

Zakar Péter: *A magyar hadsereg tábori lelkeszei 1848–49-ben.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Bp., 1999.

Zakar Péter: *„Egyedül Kossuth szava parancsolt...” Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről.* Dél-alföldi Évszázadok 16. Szeged, 2001.

